

ضرورت بحث از طرح کلی حرکت ائمه علیهم السلام

نصرت الله آیتی^۱

تاریخ دریافت: ۹۹/۸/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۹/۹/۲۱

چکیده

پیشوایان معصوم که امامت امت را بر عهده دارند امت خود را به سوی آرمان‌های مورد نظر خود راهبری می‌کنند و این خود نوعی از حرکت است. حرکت از وضعیت موجود به سوی وضع مطلوب. این حرکت باید همراه با طرحی باشد طرحی کلی و فراگیر که در آن همه شرایط و موقعیت‌ها دیده شده و به موانع و مشکلات توجه شده است؛ در تحقیق پیش رو کوشیده شده است که به این پرسش پاسخ داده شود که چه دلایلی شناخت طرح کلی حرکت ائمه علیهم السلام را ضرورت بخشیده است و بر شناخت طرح کلی حرکت ائمه علیهم السلام چه ثمراتی مترتب است. فهم عمیق از رفتار و گفتار امامان، حل تفاوت‌ها و تعارضات بدوی میان سیره ائمه علیهم السلام، الگوگیری از سیره آنان و امکان ارزیابی و نقد حرکت علما و مصلحان اجتماعی برخی از ثمرات شناخت طرح کلی حرکت ائمه علیهم السلام است. واژگان کلیدی: حرکت ائمه علیهم السلام، طرح کلی حرکت، طرح دین.

مقدمه

پیشوایان معصوم امامان امت و پیشوایان جامعه هستند لازمه امامت و رهبری برخوردار بودن از آرمان و هدف است آرمانی که پیش روی جامعه به تصویر کشیده می‌شود و پیشوایان جامعه امت را بدان سو هدایت می‌کنند. این حرکت از سوی وضعیت موجود به سوی آرمان‌ها و

۱. سطح چهار حوزه و عضو هیئت علمی مؤسسه آینده روشن (پژوهشکده مهدویت) قم، ایران
(ayati110@yahoo.com)

یا همان وضعیت مطلوب نیازمند طرح و برنامه‌ای است و لاجرم پیشوایان معصوم نیز در سیر دادن جامعه به وضعیت آرمانی از طرح و نقشه‌ای برخوردار بوده‌اند نوشتار پیش رو عهده‌دار حل این پرسش است که اساساً چه ضرورتی وجود دارد که ما طرح کلی حرکت امامان معصوم علیهم‌السلام را شناسایی نماییم و بر شناخت این طرح کلی چه ثمراتی مترتب است.

مفهوم حرکت

حرکت متضاد سکون و به معنای انتقال است (طریحی، ۱۳۷۵ش: ج ۵، ۲۶۲) این انتقال گاه مکانی است هم‌چون منقل شدن یک جسم از مکانی به مکان دیگر و گاه زمانی است هم‌چون انتقال شیئی ثابتی از زمانی به زمان دیگر و گاه انتقال از قوه است به فعل مانند تبدیل شدن یک هسته به درخت و گاه سیر از وضعیت موجود به سمت وضعیت آرمانی است و گاه عقلانی است مانند آنچه در تعریف فکر گفته شده است که فکر حرکت به سوی مبادی و از آن جا به سوی مقصد است^۱ و گاه غیر آن.

مقصود از حرکت در این جا سیر از نقطه موجود به نقطه مطلوب است انسان حکیم و هدف دار وضعیت موجودی دارد و وضعیت مطلوبی وضعیت مطلوب او همان نقطه‌ای است که می‌خواهد به آن برسد و مجموعه برنامه‌ریزی‌ها و اقداماتش به منظور رسیدن به همان نقطه مطلوب است انتقال از این وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب خود نوعی سیر و انتقال و حرکت است و مقصود از حرکت در نوشتار پیش رو همین معناست و وقتی از حرکت ائمه علیهم‌السلام سخن گفته می‌شود همین معنا از آن اراده می‌شود.

ائمه علیهم‌السلام گرچه از نظر شخصی و در زندگی فردی خود به دلیل طی کردن مدارج کمال در حال عروج و سیر تکاملی هستند و ایستایی و سکون در امور شخصی آنان بدون معناست اما از آن حیث که رهبران جامعه هستند می‌کوشند جامعه را رشد داده و به سمت کمال رهبری نمایند و مقصود از حرکت کلی ائمه علیهم‌السلام سیری است که امامان از نقطه موجود برای رساندن جامعه به نقطه مطلوب در نظر گرفته‌اند و برنامه‌ریزی‌ها و اقداماتی است که حاصل آن رسیدن جامعه به نقطه آرمانی است.

۱. ملا هادی سبزواری می‌نویسد: «الفکر حركة الی المبادی و من المبادی الی المراد» (سبزواری، ۱۳۶۹ش: ج ۱، ۵۷).

مفهوم طرح

طرح به معنای نقشه و برنامه است نقشه و برنامه‌ای که کنشگر حکیم در ذهن خود تصویر می‌کند و آغاز و انجام حرکت و مراحل و گام‌های آن و سایر ملزوماتی که در یک حرکت هدفمند مورد نیاز است براساس آن انجام می‌گیرد.

طرح براساس هدف شروع می‌شود و هدف تعیین‌کننده نیازها و نیازها مشخص‌کننده مراحل و مشخص‌کننده این هستند که در هر مرحله با چه کمبودهایی مواجه هستیم و در برابر هر کمبود باید چه موضع‌گیری داشته باشیم. (صفائی حائری، ۱۳۸۶ ش: ۲۲۸)

بنابراین پس از انتخاب هدف نوبت طرح‌ریزی می‌شود و در تدوین یک طرح نیازمند شناسایی نیازها هستیم و پس از آن نوبت به تعیین مراحل عمل و گام‌های حرکت است از جمله عناصر دیگری که در برنامه‌ریزی توجه به آن اهمیت دارد شناخت نقطه ضعف‌ها و نیز شناخت دشمن و طرح‌های اوست.

از دیگر خصوصیات طرح این است که باید کلی و جامع باشد و تمام راه را ببیند و الا چه بسا فعالیتی در یک مقطع مفید باشد اما در مجموعه ثمری نداشته باشد و خسارت به بار بیاورد. (همان: ۲۳۰)

طرح واحد حرکت ائمه علیهم‌السلام

وقتی از طرح کلی حرکت ائمه علیهم‌السلام و ضرورت شناخت آن سخن گفته می‌شود طبیعتاً این مطلب به صورت اصل موضوعه پذیرفته شده است که اولاً ائمه علیهم‌السلام از طرحی برخوردارند و ثانیاً طرح آنان یکی است و نه این‌که هر کدام طرحی مخصوص به خود داشته باشند و این بدان معناست که علیرغم تفاوت شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دوره‌های حیات ائمه علیهم‌السلام طرحی که امامان معصوم برای حرکت خود انتخاب کرده‌اند یکی بیش نبوده است بنابراین در این باره چند پرسش قابل طرح خواهد بود.

پرسش نخست: چرا امامان معصوم علیهم‌السلام طرح داشته‌اند و چگونه می‌توان اصل طرح داشتن

ائمه علیهم‌السلام را اثبات نمود؟

انسان هدفمندی که برای رسیدن به هدف خود حرکتی را آغاز کرده است نیازمند برنامه‌ریزی و نقشه راه یا همان طرح است چرا که طرح گام‌های مسیر را روشن می‌کند و چرایی آنها را توضیح می‌دهد و از سوی دیگر ارتباط آنها را به هم نشان می‌دهد روشن است که بدون

برخورداری از چنین نقشه راهی حرکت به سوی هدف امکان پذیر نخواهد بود چرا که اگر برای حرکت برنامه ریزی نشود چپستی و چگونگی عمل و اقدام مبهم خواهد ماند و برای مواجهه با مشکلات تدبیری وجود نخواهد داشت و در برابر تدابیر دشمن راه برون رفتی اتخاذ نخواهد شد و ثمره آن چیزی جز سردرگمی و تشتت و محروم ماندن از نیل به هدف نخواهد بود. پیشوایان معصوم نیز از قاعده پیش گفته مستثنا نیستند و بلکه از آن جا که اهداف آنان بلندتر و سترگ تر است و حرکتی که در مسیر نیل به آن اهداف دارند حرکتی عظیم است ضرورت برخورداری آنان از طرح آشکارتر است.

پرسش دوم: اگر اصل طرح مندی حرکت امامان علیهم السلام اثبات شد چرا این طرح مشترک است؟ پاسخ پرسش دوم این است که آری طرح حرکت همه امامان معصوم علیهم السلام یکی است و پیشوایان معصوم در حرکت خود از طرح مشترکی برخوردارند دلیل وحدت طرح حرکت ائمه علیهم السلام دو مطلب است نخست وحدت هدف و دوم وحدت ساخت انسان.

وحدت هدف: امامت استمرار نبوت است و امام ادامه نبی بنابراین امام آرمانی جز آرمان پیامبر صلی الله علیه و آله ندارد و در مسیر تحقق همان آرمان گام برمی دارد و البته آرمان پیامبر صلی الله علیه و آله نیز چیزی جز هدف پروردگار هستی از آفرینش انسان نیست در قرآن کریم از عبودیت خداوند و دوری گزیدن از طاغوت^۱ و قیام به قسط^۲ و... به عنوان اهداف بعثت انبیاء یاد شده است این اهداف طبیعتاً اهداف امامان نیز خواهند بود و در نتیجه همه امامان معصوم علیهم السلام از هدف مشترکی برخوردار خواهند بود نیاز به توضیح نیست که حتی اگر هر یک از پیشوایان معصوم به حسب شرایط دوره حیات خود اهداف خرد و کوتاه مدت داشته باشند این اهداف نیز در چارچوب اهداف کلان و بلندمدت قرار دارند و گام‌های آغازین حرکت به سوی آرمان نهایی هستند.

وحدت ساخت انسان: دومین دلیل بر وحدت طرح حرکت امامان معصوم علیهم السلام وحدت ساخت انسان است. انسان موضوع کار انبیاء و اوصیاست چرا که ارسال رسل و بعثت انبیاء و انتخاب اوصیاء همه برای آن بوده است که استعدادهای درونی انسان شکوفا شود و به کمالی که شایسته اوست دست یابد اگر این انسان که جامعه هدف همه حجت‌های الهی است در

۱. «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَن هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَن حَقَّتْ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ...» (نحل: ۳۶).

۲. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ...» (حدید: ۲۵).

یک دوره با هم نوع خود در دوره دیگر تفاوت ماهوی می‌داشت چه بسا طرحی که توسط حجت الهی در دوره‌ای در انداخته می‌شد با طرح حجتی دیگر در دوره‌ای دیگر متفاوت بود چرا که هر کدام می‌خواستند دو موجود متفاوت را راهبری و هدایت کنند اما وقتی همه امامان معصوم می‌خواهند یک موجود را به سوی یک هدف مشترک سوق دهند طبیعتاً همه از طرح یکسانی برخوردار خواهند بود و اما وحدت ساخت انسان به دلیل فطرت مشترک انسان‌هاست. انسان‌ها علیرغم تفاوت در استعدادها، رنگ، زبان، فرهنگ، محیط پیرامونی و... از فطرت واحدی برخوردارند فطرتی که همواره ماندگار و ثابت است و هیچ‌گاه دستخوش تغییر و تبدیل قرار نخواهد گرفت. و بلکه یکسانی هدف امامان معصوم نیز ریشه در همین وحدت ساخت و بافت انسان دارد چرا که وقتی همه انسان‌ها از ساخت یکسانی برخوردار بودند سعادت و تکامل آنها نیز با رسیدن به یک نقطه مشترک حاصل خواهد شد و انبیاء و امامان معصوم علیهم‌السلام نیز هدفی جز رساندن بشر به همین نقطه مشترک ندارند.

ضرورت شناخت طرح کلی امامان علیهم‌السلام

پس از درنگی کوتاه در مباحث مقدماتی اکنون نوبت پرداختن به پرسش اصلی نوشتار پیش روست که چرا باید طرح کلی حرکت امامان را شناخت و چه دلایلی این شناخت را ضرورت بخشیده است نیاز به توضیح نیست که برای فهم پاسخ پرسش یاد شده نیاز به شناخت تفصیلی طرح کلی حرکت ائمه نیست بلکه همین که به صورت اجمالی اثبات شود که حرکت امامان معصوم با طرحی همراه بوده است می‌توان از دلایل ضرورت شناخت آن گفتگو کرد حتی اگر ما به فهم روشنی از آن طرح دست نیافته باشیم و بلکه اساساً به لحاظ منطقی پیش از آغاز کنکاش برای شناخت تفصیلی طرح بایستی ضرورت آن را اثبات نمود بنابراین بحث از ضرورت شناخت طرح کلی امامان به لحاظ رتبی مقدم بر شناخت طرح مورد نظر است و آنچه به لحاظ رتبی بر ضرورت شناخت طرح مقدم است شناخت اجمالی از وجود طرح است و نه شناخت تفصیلی. دلایلی که می‌توانند ضرورت یاد شده را اثبات کنند بدین قرارند:

۱. فهم عمیق از رفتار و گفتار امامان

اولین دلیلی که شناخت طرح کلی امامان را ضرورت می‌بخشد دستیابی به فهم دقیق و عمیق از سیره عملی و نیز کلام امامان معصوم است. در توضیح می‌توان چنین گفت که هم‌چنان‌که گذشت طرح توضیح‌دهنده مراحل عمل و

گام‌های حرکت است و چرایی آن را توضیح می‌دهد و نیز رابطه میان مراحل عمل را مشخص می‌کند هم‌چنان که وقتی بنایی براساس طرحی ساخته می‌شود از روی نقشه ساختمان می‌توان توضیح داد که چرا در این ساختمان فلان تعداد ستون تعبیه شده است و چرا قطر و استقامت آنها فلان میزان است و چرا فاصله ستون‌ها به فلان مقدار است و نیز براساس نقشه می‌توان مرحله پیش از ساخت ستون‌ها و مرحله پس از آن را توضیح داد و دلیل آن را بیان نمود در حالی که اگر کسی از نقشه ساختمان اطلاع نداشته باشد تمام مراحل ساخت ساختمان اقداماتی گنگ و مبهم و فاقد دلیل منطقی است بر این اساس این طرح است که بر مراحل عمل و چرایی آنها و نسبت آنها با یکدیگر و نیز نسبت مجموعه با هدف پرتو افشانی کرده و از آنها ابهام‌زدایی می‌کند و موجبات فهم عمیق نسبت به آن را فراهم می‌نماید آنچه گذشت را می‌توان با این مثال بیشتر توضیح داد.

اتاقی را تصور می‌کنیم که در گوشه‌ای از آن میزی است و دو صندلی یکی این سوی میز و دیگری آن سو. در گوشه دیگر تختی وجود دارد و در سویی دیگر دستگاه اندازه‌گیری وزن و بر روی دیوار کاغذی نصب شده با علامت‌های خاصی که هر کدام رو به سویی دارند و... اینها برای کسی که نمی‌داند این جا کجاست وسایلی به ظاهر پراکنده و بدون ارتباطند و راز این که کسی که آنها را چیده به چه دلیل آنها را جمع‌آوری و به شکل خاص چینش کرده است پوشیده است اما اگر دانستیم که این جا مطب دکتر است و چیدمان آن براساس نقشه مطب بوده است همه آن اشیاء به ظاهر پراکنده مفهوم پیدا می‌کنند و با یکدیگر پیوند می‌خورند و دلیل چیدمان وسایل مورد نظر روشن می‌شود با چنین شناختی حتی می‌توان راز ارتفاع یک صندلی و میزان فاصله صندلی دیگر از میز را هم فهمید که پزشک می‌خواهد بر بیمار مسلط باشد و از بیماری مسری احتمالی او در امان بماند. حاصل سخن این که با شناخت طرح است که می‌توان به فهم درست و کاملی از عمل دست یافت و فلسفه و چرایی آن را تحلیل کرد و بدون برخورداری از چنین شناختی، شناخت ما از یک پدیده سطحی و ناقص خواهد بود. در مورد سیره و سنت امامان معصوم علیهم‌السلام نیز قاعده یاد شده جاری است و برای دستیابی به فهم عمیق‌تر از رفتار و گفتار آنان چاره‌ای جز نزدیک شدن به هندسه ذهنی آنان و فهم طرح و نقشه‌ای که برای حرکت خود برگزیده‌اند نیست ما اگر نتوانیم در پس اقدامات و فرمایشات امامان آن طرحی را ببینیم که براساس آن طرح رفتار و گفتارشان سامان یافته است نمی‌توانیم به فهم واقعیت آن چنان که هست نائل شویم چرا که چه بسا یک اقدام امام اگر به تنهایی و بدون نقشی که در

طرح کلی امام دارد در نظر ابتدایی غیرقابل تحلیل و چه بسا اشتباه به نظر آید اما همان اقدام وقتی در ارتباط با هندسه طرح کلی امام مورد لحاظ قرار گیرد و رابطه آن با سایر اجزای طرح مورد توجه قرار بگیرد کاملاً منطقی و بلکه بهترین گزینه در مقام عمل باشد.

برای تقریب به ذهن نسبت به آنچه گفته شد به عنوان نمونه می‌توان به این مورد اشاره کرد: پیامبر خدا ﷺ، پس از فتح مکه و پیروزی بر قبیله‌های اطراف آن در نبرد حنین، به گسترش دعوتش پرداخت و از جمله، معاذ بن جبل را به یمن فرستاد. او در حلّ برخی مسائل درماند و بازگشت. سپس خالد بن ولید را فرستاد، ولی او هم کاری از پیش نبرد و پس از شش ماه اقامت، توفیقی به دست نیاورد. آن‌گاه پیامبر ﷺ، امام علی علیه السلام را فرا خواند و او را همراه با نامه‌ای به آن سو فرستاد. علی علیه السلام با بیانی رسا و گفتاری مؤثر، نامه را بر مردم خواند و آنان را به توحید، دعوت کرد. پس قبیله «همدان» اسلام آورد. و این نقطه آغازی بر گرایش سایر قبیله‌های یمن به اسلام بود. فرستاده شدن امام علی علیه السلام از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به یمن آن هم پس از معاذ و خالد بن ولید به این دلیل بود که یمنیان با مقایسه امام علی علیه السلام با سایر اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله تفاوت‌ها را ببینند و جایگاه منزلت امیرمؤمنان علیه السلام را دریابند راز این اعزام و کیفیات آن سال‌ها بعد آشکار شد وقتی که یمنیانی که توسط امام علی علیه السلام تربیت شده بودند به کوفه مهاجرت کردند و هسته مرکزی اصحاب امام علی علیه السلام را تشکیل دادند و مجاهدانه برای حمایت از امام و تثبیت حکومت آن حضرت ترویج آموزه‌های شیعه دامن همت به کمر بستند افرادی هم چون مالک اشتر، کمیل بن زیاد، هانی بن عروه مرادی، حجر بن عدی کندی و عمرو بن حمق خزاعی از آن جمله‌اند یمنیان مهاجر و یا همان اشعریون پس از سخت‌گیری‌های حجاج به قم مهاجرت کردند و یکی از مهم‌ترین مدراس حدیثی مبتنی بر اندیشه اهل بیت علیهم السلام را تأسیس کردند سنگ بنای این مدرسه که تربیت‌کننده ده‌ها محدث پرآوازه بود توسط اشعریون و یا همان یمنیانی که به کوفه مهاجرت کرده بودند گذاشته شد مدرسه بزرگ قم قرن‌ها بر تارک حدیث و فقه شیعه درخشید و از میراث اهل بیت علیهم السلام در قالب صدها کتاب پاسداری کرد استمرار حرکت علمی اشعریون در قم را می‌توان حوزه علمیه کنونی قم دانست که عظیم‌ترین پایگاه علمی دنیای تشیع در دوران معاصر است. ما اگر فرستاده شدن امام علی علیه السلام به یمن را صورت مجزا و بریده از سایر رخدادها می‌بینیم آن را رخدادی کم‌اهمیت خواهیم یافت اما اگر به نتایج و دست‌آوردهایی که پس از قرن‌ها خود را نشان دادند توجه کنیم در خواهیم یافت در طرح پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همه این موارد مورد توجه بوده‌اند و آن

حضرت با اعزام امام علی علیه السلام به یمن در واقع طرحی را برای آینده تاریخ و تشیع پی‌ریزی کرده‌اند و به نقش مدرسه قم در تثبیت و ترویج فرهنگ اهل بیت علیهم السلام توجه داشته‌اند و به یقین در طرح آن حضرت مسئله عصر غیبت و جایگاهی که حوزه علمیه قم در هدایت و عهده‌داری شیعه در این دوران طولانی و جانفرسا خواهد داشت و نیز نقشی که براساس روایات همین شهر در زمینه‌سازی ظهور امام مهدی علیه السلام ایفا خواهد کرد مورد توجه بوده است. بنابراین یکی از دلایلی که شناخت طرح امامان را ضرورت می‌بخشد این است که با شناخت طرح است که می‌توان به ظرافت‌ها و دقت‌هایی که در رفتار و گفتار ائمه علیهم السلام وجود دارد تا حدودی پی برد.

۲. حل تفاوت‌ها و تعارضات بدوی میان سیره ائمه علیهم السلام

هنگامی که آدمی برای خود هدفی انتخاب می‌کند و برای نیل به آن به حرکتی رو می‌آورد و برای حرکت خود طرح و نقشه‌ای ترسیم می‌کند گاه به اقتضای هدف بایستی در شرایط مختلف به اقدامات متفاوت و چه بسا به ظاهر متناقض رو آورد و آنچه در مرحله‌ای از حرکت انجامش ضرورت داشت در مرحله‌ای دیگر اجتناب از آن ضرورت داشته باشد و بلکه انجام ضد آن ضروری باشد این اقدامات دوگانه و رفتارهای به ظاهر متعارض در نظر ابتدایی ذهن آدمی را به خود مشغول می‌کند و این پرسش را در ذهن می‌نشانند که چرا از یک انسان حکیم دو اقدام متعارض صادر شده است و چرا بایستی او با حرص تمام به اقدامی رو بیاورد که در مقطعی دیگر با اصرار از آن اجتناب می‌کرد و آیا این تفاوت در موضع‌گیری‌ها حکمت او و هدفمندی او را مخدوش نمی‌کند.

پاسخ پرسش پیش‌گفته این است که در این اقدامات اگر به نظر تعارضی دیده می‌شود به این دلیل است که ما آنها را به صورت مجزا و فارق از نسبتی که با هدف دارند مورد توجه قرار داده‌ایم اما اگر همین رفتارهای دوگانه را در مجموعه طرح کلان و در قیاس با هدف لحاظ نمودیم خواهیم دید که نه تنها هیچ تعارض و تضادی با یکدیگر ندارند بلکه همگی مکمل و متمم یکدیگر و تسهیل‌کننده سیر به سوی هدف هستند و در طرح کلی شرایط و موقعیت‌های مختلف مورد توجه بوده است و به حسب آنها و به حسب نیازی که در حرکت به سوی هدف وجود دارد این اقدامات متفاوت برنامه‌ریزی شده است بنابراین آنچه موجب رفع دوگانگی و تضاد میان اقدامات به ظاهر دوگانه و متضاد است طرح جامعی است که در آن همه مراحل دیده شده است.

به عنوان مثال پزشک معالجه‌ای که می‌خواهد بیمار خود را به تیغ جراحی بسپارد از آغاز درمان تا انتهای آن برای بیمار خود نسخه‌های متفاوتی می‌پیچد یک بار او را از غذا خوردن منع می‌کند و یک بار به او توصیه به خوردن می‌کند در یک مرحله او را به حرکت کردن و راه رفتن تشویق می‌کند و در مرحله‌ای دیگر سفارش به استراحت می‌کند و یا مقطعی خوابیدن را برای او مضر می‌داند و در مقطعی دیگر مفید این دستورات وقتی به صورت مجزا لحاظ شوند ناهماهنگ و متعارضند اما اگر در طرح و در قیاس با هدف که بهبود و سلامتی است مورد توجه قرار گیرند مکمل یکدیگرند چرا که پزشک معالج در طرح خود از ابتدا شرایط مختلف را در نظر گرفته و به حسب آن برای هر مقطعی نسخه‌ای مخصوص پیچیده است.

بنابر آنچه گذشت یکی از راه‌های رفع تعارض ظاهری در سیره پیشوایان معصوم علیهم‌السلام توجه به طرح آنان است این مطلب را نمی‌توان انکار کرد که با مطالعه سیره پیشوایان معصوم علیهم‌السلام و مقایسه آنها با یکدیگر و بلکه با مقایسه بخشی از سیره یکی از معصومین با بخش‌های دیگر سیره همان معصوم گاه تفاوت‌ها و دوگانگی‌هایی به چشم می‌آید به عنوان نمونه در سیره امام علی علیه‌السلام و امام حسین علیه‌السلام ما جنگ و جهاد را می‌بینیم در حالی که سیره سایر امامان معصوم تقیه و سکوت بوده است و یا برخی از امامان معصوم شیعیان را امر به سکوت و خودداری از قیام مسلحانه می‌نمودند در حالی که در مقاطعی از قیام‌های مسلحانه تمجید نموده‌اند «و یا ما در سیره امام علی علیه‌السلام برخوردهای متفاوتی می‌بینیم مثلاً از مخالفت و بدگویی تا درگیری تا بیعت تا تهیه یار برای مبارزه و سرکشی به خانه‌های مهاجر و انصار آن‌هم همراه فاطمه علیها‌السلام و حسن و حسین علیهما‌السلام تا سکوت تا همراهی در جنگ‌ها و فتوحات و تا همراهی در مسائل حکومتی و حقوقی و قضایی» (صفائی حائری، ۱۳۸۸ ش: ۲۲۲).

یکی از راه‌های برون‌رفت از این تعارض ظاهری توجه به طرح کلی امامان معصوم علیهم‌السلام است ما اگر بتوانیم طرح کلی حرکت امامان معصوم را شناسایی کنیم طبیعتاً در طرح آنان با توجه به شرایط و موقعیت‌های مختلف و به تناسب هدفی که داشته‌اند گام‌ها و مراحل گاه متفاوتی ترسیم شده است گام‌ها و مراحل‌هایی که در هدف با یکدیگر تلاقی می‌کنند و وقتی در قیاس با هدف مورد توجه قرار گیرند با یکدیگر کاملاً هماهنگ و هم‌نوا هستند.

۳. الگوگیری از سیره امامان علیهم‌السلام

سومین دلیلی که شناخت طرح کلی امامان را ضرورت می‌بخشد ضرورت الگوگیری از سیره

امامان علیهم‌السلام و به تعبیر دیگر حرکت در طرح آنان است. توضیح این‌که هم‌چنان‌که پیش از این گذشت حرکت یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر در حیات انسان هدفمند است و حرکت بدون طرح محکوم به شکست است بنابراین مؤمن هدفمندی که برای نیل به هدف حرکت خود را آغاز کرده است باید حرکت خود را با طرحی جامع و کامل همراه نماید این طرح کامل برای یک انسان مؤمن همان طرح امام زمان علیه‌السلام است و اقدام و عمل او بایستی هماهنگ با طرح امام و در چارچوب برنامه او باشد چرا که با فرض عصمت امام و پذیرش ولایت او و باور به این‌که او مجهز به دانش بیکران است طرح او طرحی کامل جامع و معصومانه است و حرکت براساس طرحی غیر از طرح او جز به بیراهه راهی نخواهد برد.

با نگاهی به گذشته تاریخ می‌توان موارد بسیاری را برشمرد که شیعیان یا اساساً حرکتی نداشته‌اند و یا حرکت‌شان براساس طرحی نبوده است و یا اگر همراه با طرحی بوده است آن طرح در چارچوب طرح معصوم نبوده و از این رو گاه اقدام آنها بی‌ثمر بوده است و یا میوه آن را دشمن چیده است.

قیام توأبیین یکی از این نمونه‌هاست توأبیین کسانی بودند که در طرح امام زمان علیه‌السلام خودشان قرار نگرفتند و در عرصه‌ای که آن حضرت تعیین کرده بود به اقدام رو نیاورند و در روز عاشورا با امام خود همراه نشدند و گمان می‌کردند اگر همان اقدام مسلحانه را در وقتی دیگر انجام دهند جبران گذشته کرده و مسئولیت خویش را انجام داده‌اند اما غافل از این‌که مهم‌تر از اصل اقدام در طرح بودن آن است و اقدامی که در طرح نباشد گاه مانند توپی است که تیم خودی بالا می‌اندازد و دشمن مسلط که دستش بالاتر است و قدرتش بیشتر بر آن می‌کوبد.

و نیز قیام‌های متعدد دیگری را می‌توان برشمرد که پس از شهادت امام حسین علیه‌السلام از سوی علویان رخ می‌داد و ائمه علیهم‌السلام با اصرار تمام از آن نهی می‌کردند^۱ چرا از آن‌جا که در چارچوب

۱. مانند این روایت: سمعت أبا عبد الله علیه‌السلام يقول: عليكم بتقوى الله وحده لا شريك له وانظروا لأنفسكم فوالله إن الرجل ليكون له الغنم فيها الراعي فإذا وجد رجلا هو أعلم بغنمه من الذي هو فيها يخرجها ويحیی، بذلك الرجل الذي هو أعلم بغنمه من الذي كان فيها والله لو كانت لاحدكم نفسان يقاتل بواحدة يجرب بها ثم كانت الأخرى باقية فعمل على ما قد استبان لها ولكن له نفس واحدة إذا ذهب، فقد والله ذهب التوبة فأنتم أحق أن تختاروا لأنفسكم، إن أتاكم أت منا فانظروا على أي شيء تخرجون ولا تقولوا خرج زيد فإن زيدا كان عالما وكان صدوقا ولم يدعكم إلى نفسه إنما دعاكم إلى الرضا من آل محمد علیهم‌السلام ولو ظهر لوفى بما دعاكم إليه إنما خرج إلى سلطان مجتمع لينقضه فالخارج منا اليوم إلى أي شيء يدعوكم إلى الرضا من آل محمد علیهم‌السلام فنحن نشهدكم إننا لسنا نرضى به وهو يعصينا اليوم وليس معه أحد وهو إذا كانت الرايات والألوية أجد أن لا يسمع منا (كليني، ۱۳۶۲ ش: ج ۸، ۲۶۴).

طرح ائمه علیهم السلام نبودند افزون بر این که موجبات سخت‌گیری هرچه بیشتر بر ائمه و شیعیان را فراهم می‌کردند و باعث از میان رفتن علویان و کاسته شدن از جمعیت شیعه می‌شدند حاصلی جز شکست نداشتند.

مسئله شناخت طرح کلی امامان و حرکت در چارچوب آن در عصر غیبت بیش از دوره حضور محسوس است چرا که در عصر حضور اگر نسبت به اصل طرح امام حاضر شناخت چندانی وجود نداشته باشد به دلیل حضور امام و امکان ارتباط با آن حضرت این امکان وجود داشت که شیعیان در هر مقطعی مسئولیت خود را بشناسند و به انجام اقدامی که متناسب با طرح امام است رو آورند اما در عصر غیبت که امکان بهره‌مندی از حضور امام فراهم نیست برای آگاهی از مسئولیت هر مقطعی چاره‌ای از شناخت طرح کلی امام نیست.

۴. امکان ارزیابی و نقد حرکت علما و مصلحان اجتماعی

ما در عصر غیبت با شیوه‌های مختلفی از حرکت عالمان دین مواجه بوده‌ایم در عرصه سیاسی از همراهی با سلاطین گرفته تا سکوت و گوشه‌گیری و تا قیام و جهاد و در عرصه اجتماعی از انزوا و بی‌تفاوتی تا حضور فعال و عهده‌داری و تربیت و راهبری. مصلحان اجتماعی نیز شیوه‌های مختلفی را برای نیل به اهداف اصلاحی خود برگزیده‌اند تفاوت‌های اساسی میان شیوه‌های مختلف یاد شده موجب طرح این پرسش می‌شود که کدام یک از این شیوه‌ها درست و کدام نادرست بوده است و چگونه می‌توان آنها را مورد نقد و ارزیابی قرارداد و صحت و سقم آنها را شناسایی نمود طبیعتاً ارزیابی و نقد براساس معیار و میزان امکان‌پذیر است و بدون معیار نقدها خود نقدپذیر خواهند بود آنچه می‌تواند معیار برای ارزیابی عملکرد علما باشد طرح کلی امامان است حرکت علما و مصلحان مادامی که در طرح امامان و منطبق با نقشه آنان باشد درست و قابل دفاع است و اگر نتوان آن را در چارچوب طرح کلی امامان قرار داد غیرقابل پذیرش خواهد بود.

شناخت و تحلیل سیره عالمان دین و مصلحان اجتماعی از منظر طرح کلی امامان و میزان انطباق و یا عدم انطباق آن با طرح کلی امامان این دستاورد را نیز به همراه دارد که راز کامیابی یا ناکامیابی آنها را نیز نشان می‌دهد بدون تردید آن دسته از حرکت‌هایی که در نیل به مقصد ناکام بوده‌اند آغازی بدون طرح داشته‌اند و یا بدون توجه به نقشه و برنامه معصوم شروع شده‌اند و به همین دلیل سرانجامی جز شکست نداشتند.

اگر بتوان به شناخت دقیقی از طرح امامان دست یافت حتی می‌توان در هنگام تعارض سیره علما و مصلحان اجتماعی مسیر درست را شناخت ما در برخی از زمان‌ها با دیدگاه‌های مختلفی از عالمان و یا مصلحان اجتماعی مواجهیم دیدگاه‌هایی که گاه با یکدیگر تعارض کامل دارند یک نفر امر به سکوت می‌کند و زمانه را زمانه تقیه می‌داند و دیگری قیام را تنها راه برون‌رفت از وضع موجود می‌داند و سکوت را خیانت و یا یک نفر به تربیت و پرورش و نیروسازی را وجهه همت خود قرار می‌دهد و دیگری عزلت و گوشه‌گیری را شعار خود قرار می‌دهد و... در کشاکش دیدگاه‌های ناهمگون و متعارض آنچه می‌تواند موجبات رفع حیرت و سرگشتگی باشد شناخت طرح کلی حرکت امامان است که به استناد آن می‌توان دیدگاه درست و مسیر حق را شناسایی نمود.

نتیجه‌گیری

پیشوایان معصوم که امامت امت را بر عهده دارند امت خود را به سوی آرمان‌های مورد نظر خود راهبری می‌کنند و این خود نوعی از حرکت است. حرکت از وضعیت موجود به سوی وضع مطلوب. این حرکت باید همراه با طرحی باشد طرحی کلی و فراگیر که در آن همه شرایط و موقعیت‌ها دیده شده و به موانع و مشکلات توجه شده است در تحقیق پیش رو کوشیده شده است که به این پرسش پاسخ داده شود که چه دلایلی شناخت طرح کلی حرکت ائمه را ضرورت بخشیده است و بر شناخت طرح کلی حرکت ائمه چه ثمراتی مترتب است. فهم عمیق از رفتار و گفتار امامان، حل تفاوت‌ها و تعارضات بدوی میان سیره ائمه علیهم‌السلام، الگوگیری از سیره آنان و امکان ارزیابی و نقد حرکت علما و مصلحان اجتماعی برخی از ثمرات شناخت طرح کلی حرکت ائمه علیهم‌السلام است.

منابع

قرآن کریم

۴۹. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش)، *مجمع البحرین*، تهران، کتابفروشی مرتضوی.
۵۰. سبزواری، ملاهادی (۱۳۶۹ش)، *شرح المنظومة*، تصحیح و تعلیق: آیت الله حسن زاده آملی، تهران، نشر ناب.
۵۱. صفایی حائری، علی (۱۳۸۶ش)، *حکرت*، قم، لیلۃ القدر.
۵۲. صفایی حائری، علی (۱۳۸۸ش)، *تقیه*، قم، لیلۃ القدر، دوم.
۵۳. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۲ش)، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم.